

Рајка ГЛУШИЦА*

СИМБОЛИКА ТОПОНИМА У „ЛЕЛЕЈСКОЈ ГОРИ”

1. Топонимима или називима географских мјеста бави се топонимија која заједно са хидронимијом (наука која се бави именима вода) и антропонимијом (наука која се бави именима људи) чини дио ономастике. Ономастика је језичка дисциплина¹ и бави се значењем и творбом властитих имена. Топоними као и друге врсте ономастика дио су лексике једног језика и то веома особене и специфичне лексике која се може интерпретирати не само историјскојезичким методама већ, до извјесне мјере, и лингвистичким методама.²

У ономастичкој литератури која се од друге половине XX вијека знатно умножила,³ издвојила су се бројна питања значајна за ваљану интерпретацију ономастичке грађе. Из тог широког спектра питања издво-

* Проф. др Рајка Глушица, редовни професор универзитета, Никшић

¹ Ономастика се некад третираола као помоћна научна дисциплина, најприје историјска (Јиречек), па географска (Straszewski), затим као самостална хуманистичка наука (Dickenmann, Šmilauer) и на крају као језичка дисциплина (Miklošič, Taszycki). Драгомир Вујачић, *Ономастички назив – айелатив, с особитим освртјом на сјеверно-црногорску микротопонимију*, Осма југословенска ономастичка конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, ЦАНУ, Подгорица 1994. стр. 157-163.

² Прва ономастичка истраживања црногорске ономастичке грађе нијесу вршили ономастичари лингвисти, већ етнолози и историчари, међу њима Ј. Ердељановић, Ј. Цвијић, А. Јовићевић, С. Дучић, Р. Вешовић, Светозар Томић, Петар Шобајић и други. Драго Ђупић, *Ономастичка истраживања у Црној Гори*, Прва Југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Титоград 1976. стр. 169-173.

³ Организованије бављење онимима почело је када је при Југословенској академији знаности и умјетности у Загребу основан 1958. године Међуакадемијски одбор за ономастику чији је први предсједник био др Мате Храсте. Покренут је стручни часопис *Ономастичка југославица* у којем су објављивани радови југословенских и иностраних ономастичара. Прва југословенска ономастичка конференција одржана је у Тивту октобра 1975. а зборник радова са те конференције издала је ЦАНУ, 1976.

јићемо, у свијетлу онога што ће се у реферату излагати, једно, а то је однос апелатива и ономастичког назива. За ономастик, па и топоним свакако, важна је граница када ријеч напушта апелативно поље у којем има функцију означавања и прелази у ономастичко поље када има функцију именовања. Када се та граница пређе апелатив постаје топоним или неки други оним.⁴ Трансфер лексичког материјала из апелативне у онимијску сферу назива се транспозиција. Постоји више типова транспозиција, а тиме и више различитих семантичких типова топонима.⁵

У вези са овим је и питање односа топонима и његове семантичке функције. Семантичка компонента нестаје у многим, посебно старим називима. Међутим, велики је број микротопонима код којих је врло јасна семантичка мотивација или пак, метафоричност, тако да се ти називи налазе скоро на граници између функције означавања-апелативна функција и функције именовања-ономастичка функција.

1. 2. Црна Гора је права ризница ономастичких података, посебно црногорска микротопонимија. Веома богата црногорска топономастичка лексика открива човјекову везаност за тло на којем живи и његову потребу да именује сваку стопу и сваки крајак земље. То је земљиште са разноликом конфигурацијом тако да је неопходна семантичка изнијансираност и прецизност у свакодневной комуникацији.⁶ На таквом терену, општи географски називи (ливада, брдо, поље, главица, обер и сл.) не би значили много у смислу ономастичке обавијештености, већ се сваком дијелу терена, па и најмањем, даје посебно име. Тако се на сасвим ограниченом простору могу наћи на десетине различитих назива углавном прозирних и мотивисаних, али и оних који потичу из далеке прошлости.

Мноштво метафоричних назива, који носе пуно информативног садржаја у себи са згуснутим семантичким или стилистичким изнијансираностима, толико је заступљено да се, кад су у питању оваква именовања, чак може говорити о ономастичкој стилистици⁷. Уједно, такви топоними свједоче о великој творачкој снази једног језика.

⁴ Генезу од апелатива до ономастика формулисао је Петар Шимуновић, в. *Проблеми у југословенској ономастици*, Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Подгорица 1976. стр. 187-201. и у *Топонимија ојџока Брача*, Брачки зборник 10, Супетар 1972. стр. 2.

⁵ Јасна Хаџимејлић, *Типови транспозиције и семантички типови топонима*, Осма југословенска ономастичка, ЦАНУ, Подгорица 1994. стр. 23-32.

⁶ Шиц је изнио тезу да географска терминологија – топоними зависе од географске средине J. Schutz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin 1957.

⁷ Драгомир Вујачић, *Ономастички назив-апелатив*, стр. 161.

Дакле, у реалном свијету окружени смо топонимима мотивисаним и немотивисаним. И једни и други представљају значајана свједочанства из времена у којем су настали. Њихов настанак је условљен не само географским већ и друштвено-историјским и културно-цивилизацијским чиниоцима. Као и остали ономастици, топоними су поуздани подаци о језику, некад и из периода кад других језичких споменика није било.

2. У фиктивном, измишљеном свијету књижевног дјела аутор има апсолутну, божанску слободу стварања и именовања ствари. Аутор смјешта радњу и ликове у одређени *topos*-простор. Имена мјеста преузеће из реалног свијета или ће сам створити књижевне топониме, нова, мотивисана и вишезначна имена која ће се уклопити у укупну атмосферу дјела.

Михаило Лалић, као ванредни језички стваралац, одређује се за креацију када су у питању ономастици. Имена ликова, мјеста и вода, посебно оних кључних, централних, писац ствара и бира са пуно пажње, тако да је тај поступак именовања до краја мотивисан. Довољно је поменути антропониме из романа „Лелејска гора”: *Ладо, Ива, Нега, Мали*, затим *Масник, Тробрк, Мумло, Гаљо Плећовић, Гиздић, Вигрић, Нечекићи, Брадарићи, Вуколићи* или хидрониме *Бучница, Бабина вода, Лабудица, Врајова вода, Вучји њошток...* па да се лако уочи симболика имена и мотивисаност везе између ознаке и означеног.

3. Анализу топонима у роману „Лелејска гора” почећемо од најважнијег, чворишног топонима, који су његов значај и симболика истакли да понесе сам наслов романа. Топоним Лелејска гора не постоји у реалном свијету⁸, то је поетизовано и симболично име простора у којем су смјештени ликови и радња романа.

3. 1. Овај двочлани топоним састоји се од општесловенског ономастичког апелатива *гора*⁹ који има више значења: 1. *иланина, брдо*; 2. *велика шума, дрвеће, растиње уошћине*; 3. *дрво у њриороди* и друга,¹⁰ и диференцијатора – атрибута чију функцију врши придјевски дериват изведен суфиксом – *ски* од именице *лелек, лелеј*. Етимологију овог назива

⁸ Кад говоримо о стварним и топонимима у књижевном дјелу, не треба тражити паралелу у смислу којем топониму из реалног свијета одговара топоним у дјелу, како је то често рађено в. Милош Вулевић, *Стварни и измишљени топоними у Лалићевим дјелима њемајски и мошћински везани за Трејчу и Васојевиће*, Зборник радова са научног скупа *Књижевно дјело Михаила Лалића*, ЦАНУ, Подгорица 1996. стр. 105- 125.

⁹ Звездана Павловић показује да сви словенски језици имају апелатив *гора*, *Релација айелатив-оним*, Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, ЦАНУ, Подгорица 1994. стр. 13-17.

¹⁰ *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, САНУ, Београд

даје сам писац у роману, кад један од јунака објашњава по чему се одликује та гора:

По лелеку и йроклейџтйву. И оно доље, села и долине с йрисиџраницима- џамо се чешиће лелече. Овдје само кад је вјеџтар йора лелече, а доље народ лелече и од вјеџтра и без вјеџтра. Све ово би йребало да се зове Лелејска земља.¹¹ (209);

Не би се звала Лелејска да живоић око ње није лелек. (288)

Писац више пута Лелејску гору назива паклом, описујући је језивим сликама и призорима. У њој као и у сваком паклу обитавају нечисте силе, сјенке, змајеви, ђаволи, привиђења и у њој још има:

... јама и йећина, и йомрчине усред дана, само йуџа нема. Леже сџабла оборена без сјекире, као лешеве оборени ничице, коријење им је йоре окре-нуџо, међу жилама држе камење као мртйве мајке мртйву дјецу... Има и ђавола разной узрасџа у џом йолумраку, они йрескачу с леша на леш – йо им је иџра. (213)

...у Лелејској йори, йдје се само ђаволи леју. Ваволи и змије. (140)

3. 2. Другу етимологију топонима Лелејска гора налазимо такође у самом роману. По предању и легенди, на тим просторима некад давно, прије Словена живјели су стари народи: Лелеји, Шпање, Матаруге, Кричи и други. Дакле, први члан топонимске синтагме био би по поријеклу етноним, Лелејска гора је предиио на којем су некад живјели Лелеји, народ који је нестао из тих крајева и чије се име сачувало само у географском називу да свједочи о пролазности и нестајању.

Не знам да ли је било у сну, или у раном дјеџињџтйву, или йрије њеџа, џек ја сам сџално у себи носио нејасан йојам о џој Гори, о Лелејској, шџо је лијеџа и йроклейџа, шџо је йусџа и самоџна, за змајеве и ђаволе, а не за људе одређена. Да је била за живљење, не би Лелеји из ње йобјејели давно йрије Херодоџа. (141)

3. 3. Без обзира на то да ли етимологију топонима изводи из лелека или Лелеја, писац је веома сликовито и упечатљиво истакао основну одлику тог простора, а то је да без обзира на дивљу, фантастичну љепоту, он није створен за људе, за живот. Очигледна је паралела са стиховима из Горског вијенца: *О йроклейџа земља, йройала се Име џи је сџрашно и ойако*, који су стављени као мото поглавља *Сам*, у којем се први пут јавља топоним Лелејска гора. Паклени амбијент Лелејске горе одсликан је ријечима којима се ђаво, као сила таме, тјера преко *Неврайџ-брга* (да се не би вратио или из којег се нико не враћа) у њему прикладан опустјели и сабласни простор:

¹¹ За екцерпирание грађе користили смо издање књиге *Лелејска йора*, Вијести, Подгорица 2006. Обилежаваћемо странице са којих се узимају примјери, бројем у заград.

Иди ђаволе у Лелејску јору, изјуби се јреко Неврајш-брда, јдје звоно не звони, јдје коло не иџра, јдје коњи не ржу, јдје ијейлови не ијевају, јдје се не оре, јдје се не која, јдје дјевојке косе не чешљају. Ниџи која да видиши, ниџи која да чујеш, ником јуџи да не смеџеш. (140)

Ево у какав простор је писац смјестио свог главног јунака, Лада Тајовића. Такав простор је идеалан амбијент за све оно што проживљава и доживљава Ладо у гудурама и самоћи Лелејског пакла. Име тог топонима писац је стога извео из именице *лелек* који је обиљежје ратничке Црне Горе гдје се гинуло и лелекало вјековима. Лелек као вид мушког исказивања жалости за умрлим или погинулим типичан је само за црногорске обичаје. Лелек прати несрећу, погибију, смрт а Лелејска гора је мјесто у којем тога има на претек.

3. 4. Лелејска гора је централни топоним и истовремено централна метафора не само овог романа већ, могло би се рећи, целокупног књижевног опуса Михаила Лалића. Читава мрежа асоцијација које се успостављају између имена, одређења љепоте и суровости, Његошевих стихова, борбе за слободу повела је многе да у Лелејској гори виде симболично Црну Гору¹². У том правцу илустративна је сцена кад Ладо у сну замјењује мајку и Лелејску гору, све што слиједи неодољиво подсећа на оно што Црна Гора јесте:

Умјестио ње (мајке) сџоји Лелејска јора до рамена заџрџана зеленим снојљем оџранака. Ти нијеси добра мајка, кажем јој у лице – све наџивје! Зла си уџраво: касно сијеш, младо жањеш – немој ми се џиме хвалиџи! Дјеца џи се џладна кољу око косџију и камена или скиџају јо џуџини јдје им се свака рђа руџа. И кад их намамиш да се враџе – ујармиш их да дижу хајке за џуџе џаре и без џаре. (432)

Иако има свакако доста паралела међу њима, Лелејска гора је много шире, то је универзални топос, то јест сваки онај у којем се дешава драма усамљеног и прогоњеног човјека у околностима у којима се одбацује све што представља цивилизацијско наслеђе, па и моралне норме. То је простор у којем се траже одговори на питања: шта је дозвољено а шта није, гдје је граница слободе и издржљивости, како опстати?

4. Први топоними који израћају из магле (прво поглавље романа носи назив *Маџла*) по којој базају јунаци романа, носе имена *Ђавоља чесма* (15) *Ђавоља софра* (20) и *Кушџримова џећина* (16). Кад сазнамо касније да се *Кушџримова џећина* првобитно звала *Ђавоља џећина* (295), онда нам је сасвим јасно куда иду јунаци романа. Преко три топонима који у свом називу имају име ђавола, кроз маглу и невидио, могу стићи само до пакла. Таква имена топонима имају поетичку функцију најаве ђавола самог. То

¹² Благота Мркајић, *Усмено сџваралаџџиво у дјелима Михаила Лалића*, НИО Универзитетска ријеч, Никшић 1990. стр. 45.

смишљено, постепено увођење јунака у пакао Лелејске горе преко ђаволских топонима уједно је увод у драму.

Ђаво је, иначе, свеприсутна лексема у роману, он је у дискурсу ликова узречица и поштапалица, он је у ономастицима, он је објашњење за све што је чудно и наопако код људи и у природи, коначно, он постаје лик у роману (пише се великим словом а Ладо га у писмима, уз своје име, потписује: *кайеџан Ладо и комесар Ђаво*) и трајно се настањује у Ладовим мислима. Ладо га прихвата као сабесједника у самоћи а његову појаву тумачи као *слику развијка у ојаким околносџима*. (215) Ђаво је Ладов двојник, његов алтер его, његова ослобођена, негативна и анархична природа.

4. 1. У моделу сва три топонима имамо апелативе: *чесма, софра, њеђина*, који се семантички и облички диференцирају од своје исходишне форме и уобличавају лексичко-граматичким транспозитором, а то је посесивни придјев *ђавољи* изведен суфиксом – *ји*, у атрибутој функцији¹³.

По истом творбеном моделу настао је топоним *Кушџримова њеђина* чију етимологију налазимо у роману. Књижевно је уобличено предање и легенда по којој су двоје младих, различите вјере, Куштрим и Фата, погинули не одричући се своје љубави:

Онда се Кушџрим с Фатџом склонио у Ђавољу њеђину, џако се њеђина звала џрије неџо се Кушџримовим именов џрозвала. Ухваџили су џа, џосје-кли су џа, а Фатџу су каменовали- џе се и сад зове Фатџина џомила на Сџи-ној луци џоред Лима. (295)

5. Након ових сатанских топонима у роману се као антипод јавља катун Јаблањ,¹⁴ и у варијанти Јаблањ катун, први пут у називу поглавља *Катун Јаблањ с чесмом и дјевојком*. Сам назив катун је добио по њежном жутом цвијету званом јаблањ, тако да је симболика очигледна. То је једино мјесто у Лелејској гори које зрачи бојом, љепотом, мирисима, сунцем и свјетлошћу. Ту је још и чесма као симбол извора воде и живота, дјевојка, такође симбол извора живота, љепоте и љубави. На катуну Јаблањ се само и могла родити Ладова и Недина љубав, једино добро и лијепо што се јунаку романа десило. То је његов рај у паклу Лелејске горе и зато носи тако сугестивно и поетично име.

¹³ Јасна Хаџимеџлић, *Тџиови џрансџозиџије и семанџички џиџиови џџононима*, стр. 26.

¹⁴ У Братоножићима постоји село са истим именом, в. Божидар Зоџић, *Суфиксација личних имена у Васојевићима*, Осма југословенска ономастичка конференџија, ЦАНУ, Подгорица 1994. стр. 189 а у Васојевићима и топоними Јаблањовац и Јаблањ до, в. Милош Вулевић, *Оџ.џиџи*. стр.118.

Овај топоним са цвјетним именом Ладу се чинио као колијевка-љуљашка негдје између неба и земље, земља као симбол пакла је негдје ниско доље, а колијевка је симбол чистоте и невиности безазленог дјетињства. То је његово мјесто предаха и бијега испред крволочних хајки, мјесто топлине и сигурности (макар тренутне и привидне):

Вријеме је да се одморим на њосћељи, између двије бијеле руке шћо су се у мраку око мене сћелеле да ме њрисвоје и одбране. (393)

5. 1. У творбеном моделу овог топонима имамо оба члана изражена и идентификатор *кашун* и диференцијатор *Јаблан*, који је у ствари поређење без поредбеног члана па је метафоричност очигледна.

6. Топоними *Губавчева њећина* (40) и *Губавче* (244) имају своју етимологију у роману по којој је пећина и читав крај око ње добила име по губавцима, што је из имена очигледно. Помиње се Јаков Изгнаник или Издвојеник, болестан од лепре, тешке заразне и смртоносне болести, којег су људи због страха од заразе прогнали у неприступачне предјеле да болује и самује у пећинама Лелејске горе.

Губавче је врло сћаро – њомиње се у једној од хрисовуља ѡдје се ѡвори о ѡраницама манасћирске земље, а ѡо значи да је давно ѡрије нашеј Јакова било друћих ѡубаваца од сћаријеј сћановнишћива, и да су их ѡу издвајали- да се с чељадима не виђају и не мијешају...Саг је, дакле, њећина моја, ѡошћо сам, исћо као и моји ѡрећходници, изћнаник из народа. (244)

Чак и мени се у ѡочейку ѡричињавало да су у Губавчу сјенке црне и злослућне, да су из њеја ѡобјејеле и ѡишце, ѡа да неућјешна душа убијеној ѡумара и ѡужи око ѡошћока. (273)

И ови топоними су прозирни и мотивисани. Име им симболизује све страхоте болести и мјеста на којем су појединци бивали изоловани и остављани да далеко од људи умиру у самоћи. Опис и име тог *суморној* и *ѡроклейој боравишћиа ѡубаваца* симболизује таму и незнађе у којима се човјек може наћи:

Ушао сам у разјайљена камена усћиа; унућра је хука и сћрава од одјека, најољу ланац ѡокрећних ѡећина шћо се ѡоне и ѡроћињу да једна друћу ѡроћушјају. Вјећар је сузбио задах ѡворова у дубину, али ѡаму није сузбио – раширила се из ѡодземља, ѡривлачи ми се да зајаше иза лећа и свије се око враћиа као змија. Већ је свуда, задише на змијско месо и на црвену иловачу с жилицама и на ѡљиве. (401)

6. 1. Творбени модел топонима *Губавчева њећина* у потпуности одговара моделу топонима *Ђавоља њећина*, док је топоним *Губавче* настао транспозицијом, по моделу по којем је идентификатор неизражен тако да долази до конdezације идентификационог податка, па је синтагма сведена на свој зависни члан у сификсалном лику *ѡубав-че*.

7. Топоним који, поред централног *Лелејска јора*, носи највише семантичког потенцијала јесте *Међа*-назив села у којем је рођен Ладо и одакле су Тајовићи. Главни јунак се стално враћа *Међи* као свом извору, свом дјетињству, иако тамо нема никог осим зидина:

Сјустийо бих се ноћу до Међе – да ѿоледам дуварину сѿаре куће Тајовића; да ѿоледам је ли ѿрава израсла на оћнишу ѿђе је Цана сѿремала ѿријанице за ѿразнике, је ли лозар исѿружио ѿлаву над оћњишем ѿђе су верије висиле, јесу ли се омладиле сѿаре шљиве осмуђене ѿљевином. (47)

Семантици лексеме *међа* одговара синоним *јраница* и то је кључни појам на којем се гради и развија роман *Лелејска гора*. Није то само симбол географске и историјске границе¹⁵ коју представља топоним *Међа* већ много виши и значајнији симбол *међе* и границе личности,¹⁶ а *Лелејска гора* је роман личности и права људске личности да то буде¹⁷.

Међа је симбол свих граница и расцјепа у личности главног јунака који је у борби за опстанак у пакленим условима константно на граници између рационалног и нагонског, позитивног и негативног, дозвољеног и недозвољеног, дисциплине и непослушности, реда и анархичности, љубави и мржње, вјере и сумње, принципа и опстанка, свијести и подсвијести, чврстине и слабости, поштења и непоштења, жртве и злочинца, комунисте и хајдука, пакла и раја, живота и смрти.

Ладо Тајовић прелази многе границе, служи се преварама, пљачком, обмањује, убија, застрашује, служи се средствима својих непријатеља иако је то у супротности са његовим патријархалним и револуционарним моралом. Самоћа и услови у којима живи, како сам каже, као *јривидни вишак слободе који ме као ђаво маме да ѿређем јранице*, нагоне га да испитујући границе и *међе* до којих се и преко којих се може, постигне да од прогоњеног постане прогонитељ, његов одбрамбени инстинкт постаје све изоштренији и урођеном виталношћу успијева да се извуче из замки.

Главни јунак романа нашао се у епицентру питања о границама слободе и човјековог избора, као и о моралним вриједностима тог избора. Он сазријева у *борби нејресѿаној*, у тој моралној, психолошкој и егзистенцијалној драми.

¹⁵ *Међа* или у стварности *Трепча* представљала је дуго кроз историју границу између *Васојевића* и *Турака*, касније између *Горњих* и *Доњих* *Васојевића*, в. Миомир Дашић, *Лалићева лиѿерана Међа – историјска Трепча*, Зборник радова са научног скупа Књижевно дјело *Михаила Лалића*, ЦАНУ, Подгорица 1996. стр. 125 -146.

¹⁶ *Лелејска гора* представља својеврстан трактат о *међама* и границама личности, в. Рајко Церовић, *Црнојорско књижевно искуство*, ДАНУ, Подгорица 2003. стр. 265.

¹⁷ Милош Бандић, *Лелејска јора* *Михаила Лалића*, у књизи *Криѿичари о Михаилу Лалићу*, Нолит, Београд 1984. стр. 100.

7. 1. Творбени модел топонима *Међа* је јасан. Комплетан топоним је истовјетан апелативу, тако да се састоји само од идентификатора који је директно транспонован из денотата у оним.

8. У Лелејској гори највећи број топонима направљен је по творбеном моделу као и *Међа*, мада су коришћени и други модели. Од пишчеве стваралачке снаге зависи како ће назвати поједина мјеста и коју симболику ће њихова имена имати.

Топоним *Бреза* (398) означава завичај главног јунака, име овог њежног и лијепог дрвета послужило је писцу да искаже танану и нераскидиву везу са тлом са којег се потекло.

Лаз и *Лейњиковац* (47) – поетични и скоро нестварни називи у тами Лелејске горе. Они су одређени за станиште Ладовим најближим и најважнијим бићима, Иви и њеном и Бранковом сину, који су му једина породица и веза са животом.

Топоними у складу са тамошњом Лелејске горе и у складу са радњом и догађањима у њима су: *Пусџара*, *Лом*, *Зла њреда*, *Шанац*, *Сџрмоїлавац*, *Караула* у којима је симболика имена очигледна, а веза између апелатива и онима мотивисана.

9. Из свега реченог можемо закључити да имена мјеста, као уосталом и друге врсте имена, писац бира пажљиво, с пуно мјере и истанчаног књижевног укуса. Ниједан топоним не носи случајно такво име. Сваки је пун експресивне и симболичке снаге, сваки је метафора за себе и то најчешће веома успјела и снажна метафора. Имена мјеста са згуснутим семантичким или стилистичким изнијансираностима употријебљена су у функцији развоја радње и драме која се одиграва у роману. Семантичка поливалентност и разноврсност творбених модела одлике су топонима у роману „Лелејска гора”.

Rajka GLUŠICA

TOPONIMS IN „LELEJSKA GORA”

Summary

Within this work, the author points out that Mihailo Lalic, author of the novel *Lelejska gora*, has meaningfully and with full attention selected the central toponyms, as well as other onomastics. The names of areas where he placed his characters and story, are always motivated, full of symbols and stylistically in accordance with the overall atmosphere and the idea of the novel. Toponyms *Lelejska gora* and *Međa*, among others, have received the most attention.

